

ПАРИТЕ И ТЯХНАТА
РОЛЯ В ИКОНОМИКАТА.

ИСТОРИЧЕСКО
РАЗВИТИЕ.

ФУНКЦИИ НА ПАРИТЕ

доц. Жасмин Караджа, дм

- Парите са неотменим елемент на развитото пазарно стопанство. Те са органически свързани с пазара, те са негов неотменим инструмент и с физическото нарастване на пазара, нараства и значението на парите. Заедно със стоката парите са най-старата икономическа категория около която винаги е имало известна загадка или мистерия (magic). Парите са един от фундаменталните символи на цивилизацията, най-великото творение на човечеството.

- Първоначално се счита, че думата пари произлиза от думата добитък – едно от многото неща, което се използва за пари – следователно те са органически свързани със стоковото производство и размяната. Те осигуряват образно казано размяната на вещества и опосредстват движението на стоки, пари, капитали, стимулират развитието на производствени сили. Парите са езикът на пазарното стопанство и както човекът не може да се храни без езика, така и пазарното стопанство не може да функционира без пари. Парите са историческа категория, те най-рано от всички други феномени на стопанския живот са привлекли към себе си вниманието на човешката мисъл.

Определено се смята, че:

- парите са най-важната част от размера на богатството и тяхното ефективно управление води до нарастване на това богатство;
- парите са най-важният измерител, качествен и количествен такъв за професионализма и успеха на дадена личност;
- силата и влиянието на парите може „да се види“ както при самочувствието на преуспелия човек, така и „в очите на престъпника“ или при злонамерения човек;
- не случайно се казва, че „парите са направили толкова глупаци по света, колкото жените не са могли да сторят“;
- не без основание е и следващата сентенция, че „Парите не са всичко, но без пари всичко е нищо!“.

Исторически паричната теория коментира, или по-скоро са се наложили следните форми на парите:

- **стокови пари – обикновени стоки, метали и благородни метали /сребро, злато/;**
- **парични знаци – книжни пари и кредитни пари;**

Парите са спонтанен еволюционен и преди всичко неосъзнат продукт на размяната. Следователно закономерностите на стоковото производство и обръщението обективно е довело от случайната през пълната до всеобщата форма на стойността, до всеобщия еквивалент какъвто са парите. Функциите на този всеобщ еквивалент са изпълнявали различни стоки. Те трябва да отговарят на тези 5 свойства:

- 1) портативност – да са удобни за носене, предаване
- 2) дълговечност – дълготрайна употреба
- 3) делимост – раздел на части
- 4) стандартизираност
- 5) познаваемост

Използването на злато и благородни метали се е дължало на техните свойства:

- висока стойност в малки количества
- лесна преносимост
- делимост
- еднородност
- съхраняемост – благородните метали не корозират.

- Сложността на парите се обяснява с тяхното необикновено свойство да въплъщават в себе си способността да се разменят за всички други стоки. Анализирайки състоянието на съвременната парична мисъл може да се каже, че съвременната наука за парите не е съумяла да обоснове теоретически прехода към нов тип обръщение, основано на кредита и кредитната емисия.

Трудностите са свързани с:

- парите са намират в процес на постоянна еволюция на тяхното развитие и затова опитите да се приложат закономерностите на добре изучените стари форми на парите в съвременното парично обръщение, не носят успех.
- Теорията на парите не разполага с разработена класификационна база за изследване, затова трудно правим разграничение между книжни и кредитни пари.
- Разбирането на съвременните пари извън тяхната връзка с кредита, с финансите, с вътрешния държавен дълг е невъзможно и неправилно.

Разлика между кредитни пари и книжни пари:

КРЕДИТНИ ПАРИ	КНИЖНИ ПАРИ
изпълняват функция на платежно средство	функционират като средство за обръщение
емитират се от емисионна банка	емитират се от държавата; покриват дефицити в икономиката
удовлетворяват потребностите на народното стопанство	количеството може да е безгранично
строго са определени от полиците	не се връщат към органа, който ги е издал (емитирал)
връщат се към емисионната банка	не са обменяеми
обменят се срещу злато	обезценяват се и към тях трябва да се прилагат определени стабилизацион-ни методи
не се обезценяват и инфлационно са най-добрите заместители на златните пари	

- Книжни пари, характеристики:

1) те са представлявали златото в сферата на обръщението, но не са били разменяни за злато

2) стойността на книжните пари се е определяла от количеството злато, което са представлявали в циркулация

3) книжните пари са емитирани от държавата и са използвани от нея за заплащане на извършените разходи. В резултат тези пари не са познавали задължителната обратна възвръщаемост към техния емитент – препълвали са каналите на обръщение и са водели до силна инфлационна обезценка.

- Кредитни пари – те за разлика от книжните пари имат друг произход. Те израстват непосредствено от обръщението на частните полици. В исторически план появата им се свързва с кредитните средства на обръщението. Тези средства възникват в резултат на историческото развитие на кредитното движение на стойността. Първообразът на полиците е депозитната разписка на сарафа, която е представлявала удостоверение за предоставени монети и е давала възможност на притежателите ѝ да получат своеобразен капитал монети в страната, в която е търгувала. Появата на кредитните пари свързваме не с парите, а с търговската полица. Тя е имала за основа стоковата сделка между търговците и следователно може да се извади следното определение за търговски кредит:

- **Търговски кредит** е кредитът, който функциониращите търговци си предоставят един на друг. В момента на покупко – продажбата се подписва само кредит, документиран под формата на полица. Полицата е кредитно средство на обръщение, по силата на което дадено лице се задължава да плати само или посредством друго лице определена сума пари на определено място и време на приносителя на документа.

- Полицата не може да урежда плащанията и заради това, че тя е поименна, с посочен размер, сročна и платима на определено място. Всички тези недостатъци на поличното обръщение се преодоляват от банкнотната (полицата на банкера). Банкнотата е стойностен знак на кредита, като такъв тя е лишена от собствена субстанционална стойност и в оборота-обръщение се явява като представител, като знак на пълноценните златни пари. Банкнотата не е обикновен знак, а кредитен знак на златото.

Функции на парите:

- мярка на стойността;
- средство за обръщение пари – стока – пари;
- средство за натрупване;
- платежно средство;
- световни пари.

- Разбирането за паричното предлагане и дефинирането на най-подходящия му измерител позволява изясняването на следния важен въпрос, свързан с паричната маса: какво поражда стойността на парите и как се измерва тя, след като съвременните пари не са обезпечени с някаква стока която има стойност на даден пазар. Стойността на парите има важно значение, защото показва какво количество стоки и услуги може да се придобие или закупи с паричната единица, т.е. каква е покупателната стойност на парите. Затова стойността на парите е тясно свързана с инфлацията/дефлацията.

Връзка между количеството пари в обръщение и равнището на цените.

Ако M – количество пари в обръщение

V – скорост на обръщението

P – средно равнище на цените

Q – количество на продадените стоки

то тогава според привържениците на количествената теория е валидна зависимостта:

$$M \cdot V = P \cdot Q \quad \text{откъдето} \quad M = \frac{P \cdot Q}{V}$$

- Конвертируемостта е паричен феномен, който се свежда до свободна обмяна на националната парична единица срещу всяка друга чуждестранна парична единица. При златното парично обръщение всички валути са конвертируеми.
- След прекъсване на връзката между парите и златото конвертируемостта придоби особена актуалност. Тя е необходима за развитието на световното пазарно стопанство, освобождава движението на стоките и позволява да се реализират на този пазар, където е най-изгодно за тях. Ако валутата не е конвертируема стоките не могат свободно да напускат страната.

Предпоставки за конвертируемост:

- 1) развито пазарно стопанство, силно интегрирано със световното пазарно стопанство на конкурентноспособна основа. Ако не сме конкурентноспособни ще бъдем ограбени чрез изкупуването на нашите стоки на ниски цени.
- 2) равновесие на пазара между стоки и пари. Ако в стопанството няма достатъчно стоки, няма да обмени чуждестранна валута, банките нямат валута да продават, невъзможна покупка от нас и последващата търговия.

- 3) наличието на достатъчно валутни резерви в страната
- 4) развитието на междубанковия валутен пазар
- 5) в националното стопанство да функционира националната парична единица, успоредната циркулация на една относително стабилна и пълно конвертируема валута винаги ще води до подценяване и обезценяване на националната валута
- 6) ограничаване на инфлационната обезценка. Инфлацията прави невъзможна конвертируемостта.

Във функционален аспект ПАРИЧНАТА СИСТЕМА включва следните елементи:

- 1) наименование на паричната единица
- 2) мащабът на цените, т.е количеството злато, което по законодателен път е прието за парична единица в една страна. С прекъсване на връзката между парите и златото и този елемент на ПС вече е история
- 3) банкнотите и монетите, които се емитират от ЦБ – законодателят определя стойностите и реда, в който се емитират тези знаци
- 4) организацията на наличните и безналичните плащания – регламентиран е редът за тези плащания
- 5) валутен курс – ЦБ всеки ден обявява валутен курс на паричните единици

В институционален аспект се включват институциите, които емитират парите, организират тяхното обръщение и контрол. Тези институции са ЦБ, ТБи, а сега у нас такава институция е Паричният съвет. Към паричната система се предявяват определени изисквания:

- 1) стабилност, т.е ЦБ трябва да поддържа една относителна стабилност на паричната единица.
- 2) еластичност, т.е количеството на парите във всеки момент да отговаря на потребностите на паричната единица
- 3) еднородност, т.е в обръщение да функционира само националната парична единица

- Банката е предприятие, чиято основна функция е да предлага услуги, свързани със съхранение на ценности и кредитиране
- Думата банка идва от италианското banca, което на свой ред идва от немски и означава *пейка*. Терминът банкрут идва аналогично от *banca rotta*, което означава банка, прекратила дейността си, като нейната пейка е физически счупена. Заемодателите в Северна Италия първоначално работели на открито или в големи зали, където всеки заемодател имал собствена пейка или маса.

- Банковата система слага началото си във Вавилон преди повече от 3000 г. Причината за откриването ѝ е златото.
- По-късно тези пазачи на скъпоценности стават известни под името лихвари.

- **Ценната книга** е писмен документ, при предявяването на който се материализират права - вещни, облигационни и други. Ценните книги се разделят на няколко групи в зависимост от използвания класификационен критерии - в зависимост от начина на определяне на носителя, от начина на обективизиране, според момента на възникване на правата по книгите и др. **В зависимост от начина на определяне на титуляра на правата по ценната книга те се делят на:**

- ценни книги на приносител. Ценни книги на приносител са чекът на приносител, акцията на приносителя, облигацията на приносител и др.
- поименни ценни книги. Поименни ценни книги са менителницата и записът на заповед с клаузи "не на заповед", поименния чек и др.
- ценни книги на заповед. Ценни книги на заповед са чекът и менителницата без клаузи "не на заповед", поименните акции и облигации и др.

- **Чекът** е ценна книга, с която едно лице (издател), безусловно нарежда на друго лице (платец) да изплати определената в чека парична сума. Използването на чека като начин за разплащане започва още през 15 век в Италия, а най-масово е използван с икономическата си функция на платежно средство през 19 век. Чекът е от категорията на едностранните, абстрактни сделки. За издаването му не е нужно да има основание или да е постигнато някакво съгласие между издателя и платца (изисква се единствено издателя да има покритие при платца, който обикновено е банка).

- **Облигацията** е документ за дълг, т.е. за предоставена парична сума на кредит от притежателя на облигацията на нейния издател (емитент). Облигацията е вид ценна книга на кредитора, и като такава е с предварително фиксиран твърд (постоянен) доход под формата на лихва.

Могат да се посочат различни видове в зависимост от използваните класификационни критерии:

- в зависимост от начина на обективизиране облигациите се делят *налични* и *безналични*;
- според легитимацията на титуляра им биват *поименни облигации* и *на приносител*;
- според вида и обема на правата по тях биват *обикновени* и *привилегировани*;
- според емитента биват *дружествени облигации* и *държавни ценни книжа*;
- според начина им на прехвърляне биват *свободно прехвърлими* и *винкулирани*;
- според формирането на дохода биват *лихвоносни* и *нелихвоносни* и други.

- **Менителница** или **трата** е ценна книга, писмено нареждане за безусловно плащане. В практиката е прието под менителница да се разбира *безусловно писмено нареждане от едно лице-издател до друго лице-платец (акцептант) да плати на трето лице-поемател (ремитент) фиксирана сума пари на определен падеж или на негова заповед.*

- **Записът на заповед** е ценна книга, писмено обещание за безусловно плащане. Записът на заповед (ЗЗ) е форма за писмено, доброволно и предварително уреждане на финансови отношенията между лица.

- По своята същност ДЪРЖАВНИТЕ ЦЕННИ КНИЖА са облигации, но имат редици особености, отличаващи ги от дружествените (корпоративни) облигации. Най-характерната отлика е качеството на емитента. При дружествените облигации емитент е търговско дружество (акционерно дружество или командитно дружество с акции), докато ДЦК могат да се емитират само и единствено от държавата като особено юридическо лице.

- ДЦК се приемат за безрискови ценни книжа, защото са издадени и обезпечени от държавата, а нейната неспособност да покрие задълженията си по облигационния заем (т.е. да изпадне в неплатежоспособност) е теоретично невъзможна. На ДЦК се гледа като на сигурен пристан по време на икономическа буря, защото - макар че лихвата по тях обикновено е ниска, те дават възможност на инвеститорите да съхранят инвестициите си при увеличаваща се инфлация и сътресения на финансовите пазари или поне да минимизират загубите си.

- Фондовата борса е организирано тържище на ценни книжа, което осигурява на членовете си и на техните клиенти работни места. Заявителят трябва да има внесен капитал в размер не по-малко от 100 хил. лв.
- Фондовата борса издава само поименни акции с право на един глас.
- Ръководно място на фондовата борса заема съветът на директорите.

- Фондовите борси са “организирани пазари за целите на централизираното търгуване с капиталови ценни книги”.
- Различават се два вида борсови организации – свободни борси и борси на свободни борсови корпорации, които от своя страна могат да се намират под контрола на държавата.

- Борсата се организира и управлява от борсова корпорация, която е юридическо лице.
- Страни по борсовите сделки са две категории участници – джобери и брокери:

- Джоберите са “търговци на едро”, които сключват сделки с ценни книжа за своя сметка и получават доход от разликата между цените по покупката и продажбата. Джоберите осъществяват търговски контакти единствено с членовете на борсата. Функцията на джобера е да осигурява пазара на ценни книжа, чрез такава промяна на цените, че да се установи баланса между търсенето и предлагането.

- Брокерите са посредници на инвеститорите – приемат поръчки за купуване или за продажба на ценни книжа от външни лица, за което получават комисионна. Макар че е член на борсата, брокерът не е задължен да сключи сделки за своя клиент на самата борса: ако бъде инструктиран да купи ценни книжа, той може да извърши това извън този пазар, но не преди да е предложил на участниците в борсата сделка при същите условия. Макар че главните задължения на брокера са към неговия клиент, той също изпълнява задължения към фондовата борса и към нейните индивидуални членове.

- Комисията по ценните книжа и фондовите борси е държавен орган за регулиране и контрол върху емитирането и сделките с ценни книжа; фондовите борси и организираните извънборсови пазари на ценни книжа; инвестиционните посредници; инвестиционните дружества, с цел осигуряване защита на инвеститорите и стимулиране развитието на пазара на ценните книжа.
- Комисията е юридическо лице на извънбюджетна сметка със седалище София. Приходите по сметката се набират от извършваните дейности и от държавния бюджет, а набраните средства се изразходват за финансиране дейността на Комисията.

- Целта на законовата регламентация е да се създадат най-общи изисквания и правила за провеждането на борсовата търговия. Основна роля в конкретната регламентация на търговията на отделните фондови борси играе не толкова законът, колкото борсовият правилник. Затова фондовите борси като място, на което се извършва регулирана търговия с ценни книжа, се разглеждат в практиката като една саморегулираща се система, при която правилата се създават преди всичко в нейния вътрешен устройствен нормативен акт (борсовият правилник), а не със законови норми.

- Първата истинска акция е емитирана на 20 март 1620 г. в Амстердам от холандската компания "VOC" .Първите дивиденди получени от акционерите са били под формата на подправки- черен пипер , кимшон , джинджифил и др.За времето си те се оценявали във злато и акционерите получили прякора "амстердамските чували с черен пипер" .След 100 години цената на акциите на VOC се повишила със 1260 % . **Акцията е ценна книга**, която е носител на право на собственост върху капитала на едно **дружество**.

Капиталът на АД е разделен на акции.

Акциите са:

1. Част от капитала – книжният еквивалент на съответната част от капитала.
2. Ценна книга, която материализира права, които могат да се упражняват чрез предявяването ѝ.
3. Документ, който материализира участието в дружеството, тоест тя е титул за участие.

Акциите формират четири вида стойности:

1. Номинална стойност – тя е отразена върху лицевата страна на акцията е следва да бъде цяло число. Важно е да се прави разграничение между акция и копюра.
2. Емисионна – по която учредителите при учредяването поемат акциите. Тази стойност задължително е по-голяма от номиналната стойност. Разликата между двете се нарича “ажьо” и отива в свободното имущество, а не в капитала.

3. Балансова стойност, тя също е наричана счетоводна, вътрешна, реална и действителна. Тази стойност отговаря на дружественния дял в едно ООД. Това е съответната част от имуществото, която отговаря на емисионната стойност на акциите.

4. Пазарна стойност – акцията се котира на вторичния капиталов пазар. Акциите са ценни книги и могат да участват в оборота. Най-често се извършва продажба както на регулираните (като фондова борса) и нерегулираните пазари. Има изисквания, на които акциите трябва да отговарят, за да могат да участват на фондовата борса.